

strani jezici

God. XI

1982.

Broj 3—4

LZ. V. 1984

Lingvistika

Pavao Tekavčić

DEFINICIJE I KLASIFIKACIJE REČENICA I PERIODA U NASIM SUVREMENIM UDŽBENICIMA TALIJANSKOG JEZIKA

1. Ovaj se prilog nadovezuje na naš rad objavljen u »Stranim jezicima« br. 4. od 1980. i, kao i on, nastoji prodiskutirati i kritički osvjetliti jedno od temeljnih područja lingvistike i glotodidaktike: ovdje je to rečenica i period. Kako smo precizirali i u naslovu, ne namjeravamo se baviti potpunim prikazom materije sintakse rečenice i perioda (sintaksa pojedinih funkcionalnih dijelova rečenice, funkcije glagolskih oblika itd.), jer bi takav rad imao vjerojatno opseg monografije i tako višestruko premašio okvire ovoga članka. Ovdje ćemo se dakle ograničiti samo na definicije i klasifikacije rečenica i perioda (lingvistički aspekt) i na mjesto što ga ti problemi zauzimaju u nastavi jezika te način kako se obrađuju (glotodidaktički aspekt).¹ Ujedno želimo provjeriti koliko u našim udžbenicima talijanskog jezika dolaze do izražaja neke suvremene postavke što ćemo ih iznijeti u uvodnom dijelu.

2. Kakva je i kolika je važnost tih pitanja? Zašto se njima bavimo? U odgovoru valja oštro i dosljedno razlikovati onoga tko neki (konkretno talijanski) jezik uči i onoga tko taj jezik poučava. Definicija i klasifikacija rečenice (»vrste rečenica«) nema u najvećem broju slučajeva nikakve važnosti za učenika jezika: njemu je važno da se u što kraće vrijeme osposobi za mogućnosti pravilno i uspješno sporazumijevanje na jeziku što ga uči, da se što više približi izvornom govorniku toga jezika — a ovaj, ako nije lingvist, u pravilu »blage veze nema« s klasifikacijom, čak ni s definicijom rečenice i perioda, jer on svoj jezik naprosto govori, potpuno automatski i ne razmišljajući nimalo kako da nazove i klasificira stotine rečenica što ih svaki dan izgovori. To je jedna strana problema: druga je strana drukčija, kako smo čas

¹ Po S. Statiju (Stati 1972, str. 199) predloženo je ništa manje nego 300 definicija pojma rečenica, pa držimo da ne bi imalo smisla predlagati dalje definicije. I za rečenicu vrijedi ono što Yuen Ren Chao (1970, str. 53) kaže o pojmu riječi: »... like many other well-known conceptions, when we try to bring the idea of a word into sharp focus, we find that it is a multi-dimensional affair, so that when one plane is in the focus, other planes get out of focus«.

L. h.
2254/29

prije kazali. Nastavnik jezika, stručnjak školovan za taj jezik lingvistički i glotodidaktički, mora to pitanje i te kako poznavati kako bi svom učeniku na neprimjetan, »bezbolan« (po mogućnosti!), a ipak potpun i pravilan način omogućio da prodre u strukturu rečenice (točnije bi bilo govoriti o *iskazu*, tal. *enunciato*²) i usvoji je. Odavno je poznato, i suvišno je ponavljati, da nastavnik valja da »do dna« poznaje materiju da bi je, makar samo djelomično i u sažetu obliku, izložio učenicima (dapače, što solidnije je poznaje, to će mu lakše biti napraviti izbor gradiva). Tako je i sa strukturom rečenice; a posebnu važnost sve to dobiva u početnim stadijima učenja jezika, koji su učeniku možda najlakši (iako ne uvijek) dok pred nastavnika postavljaju važne i teške zadatke, jer su temelj cijelom daljem radu.

3. Tim općenitim konstatacijama valja dodati još nešto, što se u našim udžbenicima talijanskog jezika praktički beziznimno zanemaruje, a ipak je od goleme važnosti za uspješnu jezičnu komunikaciju (naglašavamo: ne za *pravilnu upotrebu*, kako to tradicionalna jezična nastava odvajkada ponavlja, nego za *uspješnu komunikaciju*). Evo o čemu je riječ. Po vjekovnoj tradiciji gramatike nas uče kako da pravilno [= u skladu sa skupom postavljenih pravila] formiramo rečenicu, na koja pravila pritom moramo paziti, što smijemo kazati a što ne da bi rečenica (ne iskaz!) bila pravilna itd.; i u tome gotovo bez iznimke obrađuju složene gramatičke strukture, dakle one koje se najteže uvježbavaju i u kojima se najčešće griješi. Je li to u s v a k o d n e v n o j komunikaciji zaista u v i j e k potrebno? Osjećamo da je pitanje retoričko, pa je odgovor naravno negativan. Kako smo u jednom drugom radu istakli,³ ima tipova rečenica koje u životu izgovorimo vrlo rijetko, možda čak nikada u spontanom govoru, a ipak gramatike zahtijevaju od nas da ih uvježbavamo i usvojimo: to su npr. neke vrste dopusnih, uzročnih, pogodbenih rečenica. Neke pravilne, ali »teške«, »akademske« strukture imaju svoje svakodnevne, jednostavnije, a ipak sadržajno posve ekvivalentne pandane. Evo samo dva primjera:

- 1.a) *Premda sam izišao već u 6 sati i obišao sve trgovine, nigdje nisam uspio kupiti kave.*
- 1.b) *Izašao sam već u 6 sati i obišao sve trgovine, ali (ipak) nisam nigdje uspio kupiti kave.*
- 2.a) *Budući da sam zaboravio kišobran, pokisao sam do kože.*
- 2.b) *Zaboravio sam kišobran pa sam pokisao do kože.*

Uvjereni smo da ćemo u svakodnevnom govoru kudikamo češće, čak i s a m o, kazati rečenice b) umjesto rečenica a). U talijanskom jeziku neuspo- redivo češće će se danas kazati

- 3.b) *Se lo sapevo, venivo subito da te*
umjesto morfosintaktički kompliciranijega, a semantički ekvivalentnoga

² Kako je poznato, rečenici se u konkretnim situacijama uvijek dodaju pragmalingvistički (performativni ili ilokutivni) elementi, i tek time nastaju *iskazi*, koji su stvarni oblici ljudske jezične komunikacije (usp. o tome npr. Engel 1977, str. 262. i 264).

³ Tekavčić, *Per un insegnamento*.

3.a) *Se lo avessi saputo sarei venuto subito da te.*⁴

Razumljivo je da ćemo rečenice a) iz naših triju primjera napisati, ako pragmalingvistički faktori iziskuju takve strukture (ili... ako se želimo »iskazati« poznavanjem gramatike), no u govorenom ćemo jeziku nema sumnje dati prednost usporednim (koordiniranim) rečenicama, a nerijetko i još jednostavnijoj vezi, tj. asindetskom spajanju, običnoj jukstapoziciji.⁵

U navedenom smo radu pokušali prikazati (bez pretenzija na iscrpnost!) na koliko se načina može u talijanskom jeziku izraziti sadržaj koji u logički slijed povezuje tri činjenice: *velika je hladnoća — ne izlazim iz kuće — bojim se upale pluća* (u konkretnim situacijama redosljed može biti i drukčiji). Naše nas gramatike u pravilu uče kako ćemo se izraziti u skladu s pravilima, a ne upućuju nas — ili bar ne dovoljno — u mogućnosti izbora jednostavnijih i pragmatički prihvatljivijih struktura, koje gotovo uvijek koegzistiraju s onim prvima. Nastavu gramatičkih struktura valja dakle dopuniti nastavom »s obratne strane«: poučavati što neka struktura izražava (»znači«), ali isto tako obraćati pažnju i izboru načina na koje se neki sadržaj može izreći (u kakve se strukture može »zaodjeti«).

Te ideje nisu dakako ni nove ni naše: sjetimo se samo F. Brunota s njegovim djelom *La pensée et la langue*, zatim principa izbora u stilistici Ch. Ballyja, u novije vrijeme McIntosha (1972), Liefrinka (1973), De Maura (1980), na koje smo već upozoravali u prijašnjim radovima. Na žalost, ako nas dojam ne vara, te postavke još nisu u našoj nastavi talijanskoga jezika našle ono mjesto koje zaslužuju.

4. Odmah ovdje moramo se obraniti od mogućeg prigovora da želimo »osakatiti, osiromašiti« jezik. Nipošto: držimo samo da valja razlikovati što je kome potrebno i dovoljno da postigne cilj što ga je sebi postavio; a to znači da valja znati razlikovati što je u pojedinim komunikacijskim situacijama i na pojedinim registrima jezične upotrebe primjereno. Ponavljamo: nastavnik jezika mora upoznati cijelu njegovu strukturu, i sa sistemskog (fonološkog, morfosintaktičkog, semantičkog), a i s pragmalingvističkog i sociolingvističkog gledišta, upravo zato da bi umio postići da njegov učenik što bolje usvoji gramatiku (tj. jezičnu strukturu), a da ga pritom što manje gnjavi »gramatikom«. Kako nije svejedno gdje, na kojem stupnju i u koju se svrhu izvodi jezična nastava (fakultet/škola/večernji tečajevi itd.), tako nije svejedno ni u kojoj će se situaciji govoriti, pa ako postoji izbor — a on redovito postoji — valja i to učeniku reći. Treba li ponavljati da drukčije uči jezik onaj tko s njega namjerava prevoditi umjetničku prozu nego netko kome je potrebno temeljno znanje u isključivo praktične svrhe?

Da rezimiramo: zagovaramo potrebu ne samo stilističkoga nego i sintaktičkog izbora (oba su pragmatički uvjetovana), gdje god je to moguće.

⁴ U tom je smislu vrlo ilustrativno što kaže T. De Mauro (De Mauro 1980, str. 142): »Una lunga, solenne tradizione ci ha insegnato che, se vedete che piove e volete tuttavia uscire, dovete dire, per esser bene accetti al colto pubblico, «Benché piova, io esco». Toccheranno il dito col cielo molti di tal pubblico se poi riuscirete a dire: «Quantunque piova, io esco». Concludendo questi modesti consigli pratici, suggeriamo che, forse, non minore efficacia avrebbero frasi come: «Piove e io esco lo stesso». Il nudo susseguirsi di proposizioni ben congetturate può chiarire il rapporto che c'è tra di esse più e meglio delle più sofisticate congiunzioni.»

⁵ V. za te termine § 17.

5. Ovdje je, držimo, mjesto da se osvrnemo na jedan problem koji je valja da isto toliko star kao i nastava jezika u našim školama, a on se može postaviti u obliku ovoga pitanja: zašto je golemoj većini učenika latinski jezik tako težak, gotovo nesavladiv? Odgovor obično glasi: jer je mrtav jezik, jer se njime ne govori. Taj odgovor nije pogrešan, ali ga valja razraditi i precizirati. Po našem je mišljenju latinski jezik težak velikim, vrlo velikim dijelom zato što u onom njegovom obliku koji u školi učimo, u pravilu nalazimo komplicirane sintaktičke strukture, koje su svojstvene tom školskom, »klasičnom« latinskom i koje su odvajkada upravo i cilj nastave latinskoga jezika (nisu ga bez razloga u srednjem vijeku nazivali naprosto — *grammatica!*). Ono što naprotiv u latinskom jeziku, kakav nam je poznat kao »klasični«, ne nalazimo, to su sintaktički izbori jednostavnijih, manje »akademskih« struktura, koje su bez dvojbe morale postojati u govorenom latinskom jeziku. Poznati su razlozi zašto nam je to, u velikoj većini slučajeva, nepoznato (kao što nam nedostaju i tisuće drugih podataka o tome kako je izledao latinski jezik koji se »stvarno« govorio); a kad bismo to znali, bilo bi i u nastavi latinskog jezika moguće ono što bi moralo postati sastavni dio poučavanja svakog jezika: pragmalingvistički motivirani izbor ekvivalentnih sintaktičkih struktura. To je pitanje prije više od četrdeset godina dotakao Petar Skok u svom udžbeniku romanske lingvistike: u poglavlju o romanistici i praktično-naučnom obrazovanju profesora⁶ Skok komentira mišljenje da je latinski jezik vredniji od modernih jezika jer se ne uči iz utilitarnih razloga, pa dodaje ove vrlo moderne konstatacije:

»Ljudi koji ovako misle u teoriji, zaboravljaju da je današnja srednjoškolska praksa uistinu sasvim drugojačija. Praksa pokazuje naime da je gnjavljenje s oblicima i gramatičkim pravilima u latinskom kud i kamo veće, jer nije uvježbano na osnovu konverzacije, negoli u modernim jezicima, koji se ne mogu ispravno predavati bez obilnog vježbanja u izgovoru i konverzaciji.«⁷

Dodali bismo da nije glavna razlika baš u tome kako se neki jezik poučava, jer bi se i suvremeni jezici mogli predavati onako kako se predaje latinski, a kad bi se baš htjelo, moglo bi se i na Ciceronovu jeziku konverzirati. Mislimo da je važnija razlika u onome što se od struktura dotičnoga jezika predaje učenicima: u latinskom su to klasične, dakle »teške« strukture, jer drugo praktički i nemamo;⁸ u poučavanju modernih, danas živih jezika, poznajemo različite strukture, različite registre, pa i oni valja da dobiju svoje mjesto u nastavi.

6. Nakon tih uvodnih misli možemo pristupiti svojoj temi, tj. analizi i kritici onoga što se u našim suvremenim pomagalicama za nastavu talijanskoga jezika iznosi o rečenici i periodu, u okvirima što smo ih označili u uvodu (§ 1). Slično kao i u spomenutom prvom radu ograničit ćemo se i ovdje na udžbenike, a to znači da nećemo uzeti u obzir s jedne strane specijalizirane prikaze ni znanstvene gramatike, kao npr. Regula — Jernej 1975 (osim za neke usporedbe), s druge strane ona glotodidaktička pomagala koja su namijenjena

⁶ Skok 1940, I, str. 13—15.

⁷ Skok 1940, I, str. 14.

⁸ Latinske gramatike daju katkada preglede različitih izražajnih sredstava (tako npr. različite mogućnosti izražavanja namjere, u Gortan—Gorski—Pauš 1979, str. 285), no sve to iz razumljivih razloga vrijedi samo za klasični latinski jezik.

posve praktičnim ciljevima i uglavnom prvim stupnjevima učenja (npr. Rossi Hace — Zaina 1975). Razmotrit ćemo dakle ove udžbenike: Cernecca 1962, Drinković—Mladineo—Dermit 1968—1972, Jernej 1976, Jernej—Vučetić—Damiani 1978, Stipčević—Franchi 1976. i Škerlj 1976. Svi navedeni udžbenici citirani su u bibliografiji.

7. Cernecca 1962. i Škerlj 1976, u skladu s praktičnom namjenom dotičnih udžbenika, ne bave se uopće definicijom ni klasifikacijom rečenice. U prvom se udžbeniku materija sintakse rečenice i perioda obrađuje samo djelomice, i to u okviru sintakse glagola: u lekcijama 31—37. konjunktiv, u 38. lekciji kondicional, u 39. slaganje vremena, u 42. lekciji infinitiv. Ne daje se ni pregled veznikâ. Drugi udžbenik daje naprotiv pregled veznikâ, i to u dvije posljednje lekcije: u 99. lekciji navodi usporedne veznike s njihovim značenjima, u 100. lekciji zavisne veznike. Usporedni veznici spajaju rečenice, izražavaju suprotnost, alternativu (*o, oppure, ovvero, ossia*⁹) i izvlače zaključak; zavisni veznici uvode subjektne i objektno rečenice (*che*), kao i adverbijalne rečenice (*a* to su: vremenske, uzročne, namjerne, posljedične, pogodbene, dopusne, modalne sa *senza /che/* i poredbene).¹⁰ Implicitni oblici nekih rečenica obrađuju se međutim već i prije, u vezi sa sintaksom infinitiva: tako npr. u 77. lekciji (str. 186—187) upoznajemo infinitiv s prijedlogom u funkciji namjerne, uzročne, posljedične i vremenske rečenice.

8. Slično postupa i Stipčević—Franchi 1976: rečenica i period ne obrađuju se pregledno i sistematski, nego se materija daje »neprimjetno« tijekom cijeloga nastavnog puta, a samo se u pregledu gramatike (str. 590—593) obrađuju veznici, i to prvo koordinativni, s točnom opaskom da *ovvero* i *ossia*, zajedno s *cioè*, preciziraju prethodni pojam [dakle, nisu onako alternativni kao *o* ili *oppure*, za što v. § 11]. Nakon koordinativnih slijede subordinativni veznici, uz koje autori daju i značenje (vrijeme, način, usporedba, uzrok, namjera, posljedica, uvjet odnosno pogodba, ograničenje; samo za dopusne veznike ne nalazimo značenje nego prijevod 'iako, mada', jer za razliku od ostalih značenja 'dopusnost' zaista nije lako formulirati na jednostavan i pristupačan način). Poznavajući značenje glavnih veznika, i — naravno — pravila upotrebe glagolskih oblika, učenik će »i ne znajući« usvojiti glavne tipove rečenica, a to i jest posve ispravan put.

9. Donekle posebnim — i to, kako ćemo odmah kazati, vrlo dobrim — putem ide naš četvrti udžbenik, Drinković—Mladineo—Dermit 1968—1972 (ovdje ćemo se naročito pozabaviti drugim dijelom). Sistematskoga pregleda rečenica nema ni ovdje, nego se građa obrađuje u okviru upotrebe glagolskih oblika (konjunktiva, kondicionala), neupravnog pitanja itd. U lekcijama 12—14. i 19—20. drugoga dijela susrećemo, međutim, sintaksu rečenice obrađenu do neke mjere po sistemu »la pensée et la langue«: *Come esprimere la condizione* (12. lekcija), *Come esprimere il tempo* (13. i 14. lekcija), *Come esprimere la causa* (19. i 20. lekcija). Ono što bismo očekivali za svako od tih pitanja, tj. o b j e d i n j a v a n j e različitih sintaktičkih struktura za izražavanje uvjeta, uzroka, vremena itd., provedeno je doduše samo u posljednjem slučaju, jer bok uz bok nalazimo

⁹ Ne ukazuje se na razliku *ossia* prema drugim veznicama, za što v. § 11.

¹⁰ Uz talijanske veznike daju se hs. prijevodi, ali se ne ukazuje na važnu razliku između *perché* s jedne, *poiché* i *siccome* s druge strane, o čemu v. § 22.2.

uzročne dopune (*si sentiva svenire per il dolore*) i uzročne rečenice (*poiché si trattava di un suo amico, fu in grado di dare i dati personali*).¹¹ Šteta što su u tom izvrsnom postupku autori bili veoma »kratka daha«: već uz vremenske rečenice, na primjer, ne nalazimo vremenske dopune (*s durante* itd.). A moglo se ići i dalje: *Come esprimere l'intenzione, Come esprimere la conseguenza* (u što se mogu mirne duše ubrojiti i tzv. konkluzivne koordinirane rečenice!) itd. Iz razloga koje smo malo prije naveli neće nas začuditi što nema poglavlja *Come esprimere la concessione* (ili *la concessività*), što dakako ne znači da se i tu ne bi mogla odlično pokazati ekvivalencija dopuna i rečenica (*malgrado la sua grave malattia lavorò fino all'ultimo giorno = benché fosse gravemente malato lavorò fino all'ultimo giorno* i sl.). S druge strane, u 23. lekciji (str. 90) saznajemo *Come esprimere l'argomento*, i tu se obrađuju — kako se može očekivati — samo dopune, premda bi se mogli navesti i primjeri rečenica — *argomento*: po našem mišljenju tom tipu pripada npr. ova zavisna rečenica:

Abbiamo discusso a lungo su come aiutarlo in questa situazione.

Rečenica nije ni objektivna niti je neupravno pitanje, nego kazuje temu diskusije, kako bi je izražavala i odgovarajuća dopuna:

Abbiamo discusso a lungo sull'aiuto da porgergli itd.

10. Kako je bilo u pitanju tvorbe riječi, tako su i u materiji rečenice i perioda udžbenici kojima je autor J. Jernej (sam ili u suautorstvu) najopširniji i najtočniji, pa ćemo se zato na njima i najduže zadržati. Ta konstatacija objašnjava odmah i slijedeću: ti će udžbenici pružati i najviše materijala za diskusije i opaske.

Prvi od dvaju udžbenika, Jernej 1976, donekle nas iznenađuje, jer teorija sintakse rečenice i perioda nije izložena onako opširno kako bismo možda očekivali (zaista, Jernej—Vučetić—Damiani 1978, u tom je mnogo opširniji, kako ćemo vidjeti). Sistematskoga pregleda rečenica, pa čak ni definicije toga pojma, nećemo ni ovdje naći, nego se u pretposljednjoj, tj. u 49. lekciji, daje samo sistematizacija veznikâ (str. 371—373). Podjela slijedi tradicionalno dvojstvo, tj. razlikuju se *coniunzioni coordinative* i *coniunzioni subordinative*. Prvoj grupi pripadaju ovi veznici: kopulativni, disjunktivni, adverbzativni, deklarativni ili eksplikativni (*cioè, vale a dire, infatti, invero*), adjunktivni (*anche, altresì, inoltre, per di più, ancora, pure, eziandio*), konkluzivni (ili ilativni) (*dunque, quindi, perciò, per la qual cosa*) i konačno korelativni, s kopulativnom ili disjunktivnom vrijednošću (*e — e, né — né, così — come, o — o, sia — sia* itd.). Drugu grupu tvore ovi veznici: vremenski, uzročni, dopusni, modalni, posljedični, namjerni, izuzimajući (*eccettuative*) i pogodbeni. Kako je golema većina tih vrsta poznata iz školskih gramatika, ne bi imalo smisla navoditi primjere; samo ćemo za izuzimajuće navesti da su to *fuorché, tranne, eccetto che*.

11. Među disjunktivnim veznicima (koje bismo radije nazvali alternativnima) nalazimo i ovdje *o, ovvero, oppure, ossia*, bez upozorenja da *ossia* nije isto što *o* ili *oppure*. Eksplikativno značenje riječi *ossia* vidi se, na primjer, jasno u tome što između *Roma* i *la capitale d'Italia* možemo staviti kako *ossia* tako i *cioè* (značenje je praktički jednako), nikako, međutim, *oppure*. Napomena na str. 372, također u vezi s disjunktivnim veznicima, nije posve jasna: budući da

¹¹ Razlika *perché / potché, siccome* ne spominje se ni ovdje.

veznik o izražava alternativu u svakom slučaju, ne treba posebno isticati da se za alternativu taj veznik korelativno udvostručuje (*o per amore o per forza*), jer se korelacijom alternativa, već izrečena, samo pojačava.

Nije malen broj onih riječi koje su na str. 372. definirane i navedene kao veznici, dok ih rječnik Deanović—Jernej 1980. definira kao priloge. To su: *peraltro, eppure, piuttosto, cioè, infatti, invero, anche, altresì, inoltre, ancora, eziandio*. Neki, po istom rječniku, mogu biti i veznici i prilozi (*tuttavia, pure, quindi*), dok je *anzi* definirano kao prilog ili prijedlog, uopće ne kao veznik. Slično kao i u pogledu klasifikacije rečenica, ni klasifikacija pojedinih riječi među veznike, priloge itd. nema za učenika praktične važnosti, jer je njemu važno samo to da nauči tu riječ pravilno upotrebljavati; no za nastavnika jezika i to pitanje može imati određenu važnost (da tako nije, ne bi definicije uopće ni bile potrebne). Na ovom mjestu ne bismo željeli raspravljati mogu li te riječi uopće biti prilozi ili — kako smatramo i kako smo već više puta kazali — ne mogu.¹² Primijetili bismo samo da je nedosljednost u klasifikaciji valjalo izbjeći ili barem u rječniku dosljedno naznačiti eventualnu funkcionalnu bivalentnost. No valja svakako imati na umu da proturječnosti klasifikacije nisu toliko pogreške autora (odnosno autorâ) koliko — mnogo više! — odraz velike neadekvatnosti tradicionalne podjele na »vrste riječi« i teškoća koje nastaju kad golemu raznovrsnost jezičnih elemenata treba strpati u nekoliko »pregradaka« naslijeđenih još iz antičke gramatike.

Ne vidimo da je opravdano korelativne veznike izdvajati u poseban tip ravnopravan s ostalih šest: njihova je posebnost samo u njihovu udvostručnju, dok su po značenju kopulativni ili disjunktivni, kako i sâm autor kaže na str. 372. Korelativni par *così — come* može biti i subordinativan, kako se inače obično i tumači (i zaista, *come* je navedeno i među subordinativnim veznicima).

Sto se tiče subordinativnih veznika, osam navedenih grupa ne iscrpljuje naravno sve tipove, na što ćemo se još vratiti u § 22.

12. Najbogatije gradivo za našu temu daje udžbenik Jernej—Vučić—Damiani 1978, jer su sintaksi rečenice i perioda posvećene sve lekcije od 31. do uključivo 49. lekcije (str. 252—335). Prva od tih lekcija daje definiciju rečenice; iduća lekcija ponavlja tu definiciju i daje podjelu rečenica po strukturi; u 33. lekciji nalazimo i podjelu glavnih rečenica po sadržaju, nakon čega čak 11 lekcija (34—44) obrađuju sintaksu funkcionalnih dijelova rečenice (subjekt, predikat, direktni objekt, tzv. objektoid ili indirektni objekt, adverbijal, cirkumstancijal, judikativ, slobodni predikativ, atribut, apozicija). Za naš su problem najvažnije one lekcije koje slijede: one obrađuju period, koordinaciju i subordinaciju (45. lekcija), subjektne, objektne i predikatne rečenice (46. lekcija), adverbijalne ili adverbne rečenice, ovdje nazvane *proposizioni complementari* (47. i 48. lekcija) i odnosne rečenice (dio 49. lekcije).

Iz toga pregleda proizlaze odmah i glavne znanstveno-teorijske odrednice u obradi sintakse rečenice i perioda. Obilje i važnost materijala zahtijevaju da se na nekim točkama duže zadržimo.

¹² Na heterogenost tradicionalnoga pojma priloga upozorili smo u više navrata, naročito u Tekavčić 1982. Katkada naprosto zapanjuje što se sve može naći objedinjeno u toj »vrsti riječi«, kako se može pokazati na primjeru riječi *ciòè*: dok je Jernej 1976. svrstava — normalno — u veznike, Deanović — Jernej 1980. definira i nju kao adverb!

13. Definicija rečenice (na str. 252, u skraćenom obliku ponovljena na str. 256) glasi ovako: »La proposizione o frase è l'espressione di un'unità significativa unimembre o plurimembre, (normalmente) determinata sia rispetto alla modalità (specie d'essere) che rispetto al tempo«. Nema međutim objašnjenja što treba podrazumijevati pod modalnošću ni pod vremenom (gramatičko ili logičko vrijeme?). Na str. 256. samo se spominje da »la determinazione modale e temporale include anche l'intonazione e la melodia, modulazione della voce che contribuiscono a conferire alla frase la necessaria autonomia«, no ako se intonacija d o d a j e (anche!), nije jasno formulirano č e m u se dodaje, tj. što je modalna i vremenska određenost.

Dok se ta definicija očito temelji na rečenici ne samo napisanoj nego — vjerojatno u prvom redu — i izgovorenoj, definicija perioda (str. 317) glasi: »Il periodo è una sezione del discorso il cui contenuto (relativamente) concluso è separato nello scrivere dal resto del discorso con un punto (punto fermo, punto esclamativo o punto interrogativo)«. Jasno je da je ta definicija izvedena iz p i s a n o g a jezika i jedino na nj primjenljiva. pa se s pravom možemo pitati kako valja definirati period u g o v o r e n o m jeziku (koji je ipak primaran!).

14. Problem broja rečenica dotaknut je dva puta, ali sadrži jednu kontradikciju. Na str. 257. kaže se, naime, da se broj rečenica određuje po broju glagolskih predikata (»Quando vi sono due predicati verbali si hanno due proposizioni«): prema tome, u primjeru [našem] *Mario canta e suona la chitarra* imali bismo dvije rečenice (*Mario canta* + *Mario suona la chitarra*) ujedinjene kopulativnom koordinacijom. Autori međutim dodaju odmah da valja definirati kao složene rečenice (prop. composte) one u kojima su udvostručeni drugi rečenični dijelovi, uključujući i nominalni predikat, npr. *ora siamo felici e contenti*. Tome bismo prigovorili da veznici zapravo uopće vežu s a m o r e č e n i c e, pa zato u svim slučajevima kopulacije imamo toliko rečenica koliko ima kopuliranih članova (npr. u posljednjoj rečenici: *ora siamo felici + ora siamo contenti* ⇒ *ora siamo felici e contenti* itd.).¹⁸ No važnije je nešto drugo: nasuprot upravo navedenoj formulaciji, na str. 317. čitamo da se broj rečenica u periodu određuje po broju finitnih ili nefinitnih predikata (nije specificirano da li glagolskih ili ne), ali da su moguće i složene rečenice s više predikata, dakle više glagola, kao npr. u periodu *Suo figlio scrive e legge e non ha che cinque anni di età*, koji sadrži dvije rečenice, a tri predikata. Ako sada usporedimo ono što se ovdje kaže s »uputama o brojenju« koje su dane na str. 257. ne znamo da li pravilo »koliko glagolskih predikata, toliko rečenica« vrijedi (tako na str. 257) ili ne mora vrijediti (tako na str. 317). Kriterij brojenja rečenica valja dakle svakako ujednačiti.

15. Na podjeli nezavisnih rečenica po sadržaju (33. lekcija, str. 261—262) ne možemo se dugo zadržavati jer bi temeljita diskusija samo toga pitanja

¹⁸ Tako tumače kopulativnu koordinaciju i Altieri Biagi — Hellmann 1978, str. 327, primjerima kao:

Mario va al cinema	}	Mario e Luigi vanno al cinema.
Luigi va al cinema		
Marla è bella	}	Marla è belle e intelligente.
Marla è intelligente		

(Iz tehničkog razloga otisnuto je u kurzivu ono, što je u originalu precrtano kosim crtama).

ispunila cio prostor ovoga priloga, čak ga možda i premašila. Zato ćemo se ograničiti samo na načelnu opasku da ta podjela — kao što se i inače nerijetko zapaža u psihološki motiviranim kriterijima lingvističke podjele — nije dovoljno oštra, tj. da nije »bez ostatka«, a neki bi se tipovi rečenica mogli s jednakim pravom i drukčije definirati pa i ubrojiti u neki drugi tip. Tako, na primjer, po našem shvaćanju, ako je u izričnim rečenicama (prop. enunziati-ve) tvrdnja »ublažena« futurum, kondicionalom ili prilogom vjerojatnosti, onda to više nisu izrične rečenice *stricto sensu*; one su možda bliže supozitivnim rečenicama, koje pripadaju sferi mašte i izriču nešto zamišljeno (un essere fittizio). Kako, naime, u dubinskoj strukturi tzv. supozitivne rečenice *Una tegola cade dal tetto, ed ecco la disgrazia* (str. 261) nalazimo zapravo hipotetički period (*Se cade una tegola dal tetto, ecco che accade la disgrazia*), isto tako valja pretpostaviti jedan dubinski hipotetički period u rečenicama s tzv. kondicionalom rezerviranih tvrdnji (primjer na istoj strani: *Il Presidente sarebbe tornato nella capitale*, koji se može »popuniti« ovako: *Qualora si potesse prestare fede a quanto si dice, si dovrebbe concludere che il Presidente è tornato nella capitale*; od te do površinske strukture protaza se ukida, a apodoza »preživljava« u amalgamu [*si*] *dovrebbe [concludere che] è [tornato]* ⇒ *sarebbe [tornato]*). Rečenice koje su po toj klasifikaciji supozitivne mogu čak imati i habitualni smisao: usp., na primjer, poznati francuski primjer *Un seul être vous manque, et tout est dépeuplé*.

Među elementima ublažene tvrdnje spominje se futur, ali primjer *Domattina forse visiteremo il museo* nije dobar jer u njemu ublažujući element nije futur nego modalno *forse* (bez *forse* rečenica nije više ublažena nego kategorička tvrdnja, a s *forse* ostaje ublažena makar futur zamijenili prezentom). Za ublažavanje tvrdnje futurum trebalo je dati tzv. vjerojatnosni futur (futuro di probabilità), npr. *Se non si fa vivo, avrà molto da fare* = ... *probabilmente ha molto da fare* itd.

Kategorija volitivnih rečenica vrlo je široka, možda i previše heterogena, jer obuhvaća prave volitivne rečenice (*Sbrigatevi!*), dopusne rečenice (*Cascasse pure il mondo!* — prava pravcata dopusna zavisna rečenica, koja pretpostavlja eksplicitno izrečenu ili implicitno, u kontekstu, prisutnu glavnu rečenicu), željne rečenice, i to ostvarive (*Che la sorte vi sia propizia!*) i neostvarive (*Oh avessi pur creduto all'amico!*), koje su nešto bitno različito, a nalazimo i primjer *Guarda che ti faccio passare un brutto quarto d'ora*, koji se samo uz priličan napor može smatrati volitivnom rečenicom.

Poseban su tip i tzv. kontemplativne rečenice (prop. contemplative, considerative o meditative), ilustrirane primjerima *Quanto è triste quello spettacolo!*, *Abbiamo lavorato tanto!*, *Ho pianto e quanto!*, *Ah, perché non son io co' miei pastori?* (G. D'Annunzio) i protumačene ovako: »Il contenuto contemplato, «riflesso» è il più delle volte colorito di un sentimento (maraviglia, stupore, compiacimento, sdegno, indignazione, partecipazione ecc.)«. Čini nam se, međutim, da se posebnost tih rečenica sastoji samo u intonaciji (usključnoj, upitnoj itd.), bez koje bi to bile naprosto izrične ili upitne rečenice. Ne vidimo dakle opravdanost posebnog kontemplativnog tipa rečenica.

16. Upitne rečenice mogu biti trovsne: a) »interrogazioni che richiedono una decisione sulla specie di essere neutralizzata dal contenuto della domanda... Domande polarizzate: si attende una risposta positiva o negativa«; npr. *Andrai in Italia quest'anno?* i drugi istovrsni primjeri; b) »interrogazioni che invitano

a «riempire» il posto vuoto col termine preciso», npr. *Chi è stato la causa della sua disgrazia?*, *Quale sarà la sua decisione?*, *Perché non sei venuto?* itd.; c) »interrogazioni alternative: *Ci vai tu o ci vado io?*, *Dunque: si resta o si parte?*«. Umjesto dosta kompliciranih formulacija za prva dva tipa bilo bi bolje poslužiti se (dakako, uz potrebna objašnjenja) dobrim i krátkim Tesnièreovim terminima *nuklearno i koneksionalno pitanje*¹⁴ (prvo odgovara tipu b), drugo tipu a)). Alternativne upitne rečenice zapravo ne tvore poseban tip jer se mogu razriješiti u dva koneksionalna pitanja s pozitivnim odnosno negativnim odgovorom u komplementarnom odnosu:

Si resta o si parte? = *Si resta (si/no)?* + *Si parte (si/no)?* = (se si resta, non si parte; se si parte, non si resta).

17. Kako proizlazi iz onoga što je rečeno na str. 318—319. autorima su *koordinacija* i *parataksa*, odnosno *subordinacija* i *hipotaksa* sinonimi. Ta je terminologija kratka i jasna, samo u tom slučaju treba uvesti posebne izraze za [α prisutnost veznika], a to zato što se u nekim upotrebama *parataksa* i *hipotaksa* odnose upravo na formalnu stranu, dok je drugi terminološki par rezerviran za sadržaj.¹⁵ Kako kopulativna i alternativna koordinacija mogu biti rekurzivno beskonačne (A i B i C i D i N; A ili B ili C ili D ili N), najtočnije bi bilo razlikovati kao funkcionalne kategorije *koordinaciju* i *subordinaciju*, a kao formalne kategorije *sindetsko* ili *asindetsko* vezivanje, s time da u kopulativnoj ili alternativnoj koordinaciji možemo imati i kao podvrstu *polisindetsko* vezivanje.¹⁶ Ti su termini možda ponešto dugački i nespretni, ali su potpuno jasni i ne mogu se pobrkati ni s kojim drugima.

18. Tzv. umetnute rečenice (prop. incidentali ili parentetice) točno se tumače na str. 319: »Queste proposizioni non hanno nessun rapporto grammaticale o sintattico [nije li to dvoje isto?] con le altre proposizioni e stanno in realtà come isolate, sicché si possono anche togliere senza che il senso del periodo subisca una notevole alterazione. Servono a dare uno schiarimento o a intercalare un'osservazione, racchiuse tra due linee o tra due virgole o tra parentesi (onde il nome di «parentetiche»)«. Primieri: *Dicono (sarà vero?) che Giulio è partito, In sei mesi — chi lo crederebbe? — ha imparato l'inglese, Allora finì (già lo immaginate) che il lupo mangiò la pecora, Machiavelli venne messo in prigione e, cosa orribile a dirsi, torturato* itd. Te su rečenice dobar primjer za one funkcije koje suvremena lingvistika definira više-manje kao pragmalingvističke i koje su danas u središtu pažnje nauke o jeziku. I zaista, sve ovdje navedene umetnute rečenice pridonose identifikaciji govornika sa sugovornicima (fiktivna pitanja), pojačavaju, izražavaju čuđenje, anticipiraju reakcije sugovornikâ (slušateljâ); jednom riječju, one su u funkciji govornoga čina. Prema tome, jest istina da se logički smisao teksta ne mijenja ako ih izostavimo, no pragmalingvistički smisao i te kako o njima ovisi.

19. Tzv. subjektne odnosne rečenice (*Chi tace acconsente*, str. 324) za nas su prvenstveno odnosne rečenice, a ne subjektne, jer ne ovise o bezličnom glagolu ili glagolskom izrazu kao sve druge (»prave») subjektne rečenice, a *chi* je ekvivalentno *colui che*, *l'uomo che* itd.

¹⁴ V. Tesnière 1959, str. 192. i dalje; str. 203. i dalje.

¹⁵ V. Stati 1972, str. 186, bilješka 197.

¹⁶ Te smo termine predložili u Tekavčić 1980a, II, § 853.

Rečenice *Non è detto come la festa finisse* i *Forse vi sarà domandato un giorno se abbiate impiegato bene il vostro tempo* pogrešno su navedene u poglavlju o objektivnim rečenicama i zajedno s primjerima *Gli chiesero quando fosse arrivato* i *Non so se sarebbe bene andarci* (sve na str. 325): dok su posljednja dva primjera ispravna, prva dva sadrže subjektivne, a ne objektivne rečenice jer je glagol nadređene rečenice u pasivu.

20. Ono što tradicionalna sintaksa naziva *adverbijalnim* ili *adverbnim* (priloškim) rečenicama naši autori označuju kao *proposizioni complementari* (str. 327. i dalje), a to je izraz koji nas »bode u oči« iz dva razloga: 1) termin *complementare* već je zauzet dobro poznatim strukturalističkim značenjem, pa bi zgodnije bilo kazati *proposizioni-complemento* ili kako slično¹⁷; 2) psihološki utemeljena sintaktička teorija Regula—Jernej odbacuje, kako je poznato, pojam i termin *dopune* (*complemento*) razbijajući ga uglavnom na objektoid, adverbijal i cirkumstancijal¹⁸ (no s podjelama i potpodjelama koje nisu jednostavnije od podjela tradicionalnih komplemenata, dok se s druge strane javlja dodatna teškoća razlikovanja tih triju kategorija, jer kriteriji nisu uvijek homogeni ni dorečeni). Stoga nije jasno odakle sada pojam i termin »rečenica-dopuna«: vjerovatno zato što je i p a k jednostavnije i lakše sve obuhvatiti jednim pojmom.¹⁹

Podjela je adverbni rečenica tradicionalna, no ne podudara se s pregledom veznika u Jernej 1976, str. 372—373: dok u ovom drugom udžbeniku nalazimo osam skupina zavisnih veznika, što smo ih već prije nabrojili (§ 10), Jernej—Vučetić—Damiani 1978. poznaju dvanaest vrsta zavisnih rečenica: mjesne, vremenske, uzročne, dopusne, adverzativne, modalne, usporedne (prop. comparative), posljedične, namjerne, pogodbene, judikativne ili limitativne (npr. *A quello che sembra, A quanto dicono i giornali, per quanto io ne sappia*) i napokon rečenice koje motiviraju pitanje ili pretpostavku (npr. *È vuota la casa, daché le porte sono aperte?, Deve essere malato, dal momento che non è venuto* itd.).

21. Od adverbni rečenica na prvom mjestu mjesne, u kojima nalazimo dva različito definirana primjera: dok *La lingua batte dove il dente duole* jest mjesna rečenica, *Siamo andati dove ci chiamava il dovere* ne smatra se mjesnom nego objektivnom rečenicom cilja (oggettiva di scopo). Po našem su shvaćanju obje rečenice mjesne, a kvalifikaciju »oggettiva di scopo« ne znamo sebi pravo protumačiti (gdje je tu objektivna rečenica, tj. rečenica ovisna o prelaznom glagolu? gdje je oznaka cilja, ukoliko nije sadržana u s e m a n t i c i nekih riječi, kao *andare, dove* itd.?).

¹⁷ Isto bi tako bilo jasnije u talijanskom kazati *proposizioni-soggetto* i *proposizioni-oggetto*, što međutim nije uobičajeno. Pridjevi *soggettivo* i *oggettivo* odgovaraju naime našim pridjevima *subjektivni*, *objektivni* (gramatičko značenje), ali i *subjektivan*, *objektivan* (u uobičajenu svakodnevnom značenju): tako npr. u Jernej—Vučetić—Damiani 1978. na str. 328. čitamo o »causali oggettive (reali)«, gdje *oggettivo* znači »stvaran, objektivan«, a ne »objektivni«. Stoga, bar u nekim kontekstima, mogućnost brkanja nije isključena.

¹⁸ V. Regula—Jernej 1975, §§ 156—161, str. 286—296.

¹⁹ I u udžbeniku Jernej 1976. autor operira jedinstvenim pojmom dopune, npr. u lekcijama 38—42, koje obrađuju prijedloge *di, a, da, in, su, con, a* i u Završnoj napomeni (Osservazione conclusiva) na str. 373. čitamo da su zavisni veznici funkcionalno analogni prijedlozima: kako prvi specificiraju zavisne rečenice, tako drugi, s imenicama, pridjevima, zamjenicama i infinitivima, tvore različite dopune (complementi). U tome dakle postoji nesklad između gramatike Regula—Jernej 1975. i udžbenika Jernej 1976.

Da su neke riječi klasificirane nedosljedno, kazali smo već prije: tako su i ovdje *però, pure, tuttavia* definirani kao »avverbi correlativi« u dopusnim rečenicama (str. 328); u *Konverzacionoj gramatici* (Jernej 1976, str. 372) to su, naprotiv, veznici u adverbzivnim rečenicama. Nećemo više inzistirati na dokazivanju da te riječi ne mogu biti prilozni (tj. da nema nijednog kriterija koji bi dopuštao da ih svrstamo u istu grupu s riječima *pristojno, dobro* odnosno tal. *gentilmente, bene* itd.), no da one nisu ni veznici pokazuje to da ih možemo izostaviti bez promjene značenja:

Premda je već teško bolestan, (ipak) radi svaki dan kao i prije.

Beneché sia già gravamente malato, (tuttavia) lavora ogni giorno come prima.

Za takve korelativne elemente, koji samo pojačavaju značenje već sadržano u vezniku, zapravo još nema odgovarajućeg termina.

Rečenica *Piove che è una delizia* (»Kiši da je milina«) definirana je kao modalna, no po našem je osjećaju bar u jednakoj mjeri posljednična.

Napokon, ne vidimo u čemu se razlikuju rečenice *Abbiamo fatto il lungo viaaggio senza incontrare ostacoli* i *Se ne andò senza salutarci*, od kojih, prema autorima, prva izražava popratnu okolnost (circostanza concomitante), druga naprotiv sadrži predikativ koji kazuje ponašanje, a ne popratnu okolnost (str. 329). U oba primjera konstatira se da neka radnja nije bila popraćena drugom koja se nekako »podsvjesno« mogla očekivati; u oba primjera zavisna rečenica nipošto nije semantički sekundarna nego je bitan element poruke; konačno, u oba primjera rečenica sa *senza* + infinitivom odgovara koordiniranoj rečenici s *ma, eppure* itd. (usp. u hs. *a da*). Takve rečenice govore doduše nešto o glavnoj rečenici, ali ipak ih je teško definirati kao modalne, tj. načinske. Dok, naime, odgovarajući na pitanje *Kako je on u toj stvari postupio?* možemo bez teškoća kazati *Postupio je (onako) kako sam mu bio savjetovao*, teško je pretpostaviti da bismo na pitanje *Kako ste putovali?* dobili odgovor *Putovali smo, a da nismo naišli ni na kakve zapreke*, ili na pitanje *Kako je on otišao?* odgovor *Otišao je, a da nas nije pozdravio*.

22. Pošto smo pregledali što naši glavni suvremeni udžbenici talijanskog jezika kažu o definiciji i klasifikaciji rečenica i o periodu, neće biti teško izvući zaključke.

22.1. Nijedan od udžbenika, dakle ni oni najpotpuniji, ne obrađuju sve tipove rečenica (tu mislimo u prvom redu na zavisne rečenice). Ne valja misliti da su ispušteni tipovi marginalni, rijetki, suviše »knjiški« ili opet suviše »narodski«: ne, oni pripadaju svakodnevnom govoru govornikâ i talijanskoga i hrvatskoga ili srpskoga jezika, pa bi bilo dobro da su bar dotaknuti. To su uglavnom oni tipovi o kojima smo pisali na stranicama ovoga časopisa (Tekavčić 1980b): a) rečenice [α adekvatnosti], koje su posljednično-namjerno-kvantitativne, npr. *Ivica je bio premlad da bi shvatio ozbiljnost situacije* (*Giovanni era troppo giovane per capire la gravità della situazione*), kojima se kazuje da uzrok jest ili nije dovoljan (kvantitativna komponenta) kako bi izazvao (namjerna komponenta) određenu posljedicu (posljedična komponenta); b) uzročno-namjerno-posljedične rečenice, poseban tip na koji upozoravaju autori tzv. Gruppo di Padova primjerom *È morto per prendere una stella alpina*;²⁰ ovdje

²⁰ V. o tom Gruppo di Padova 1979, str. 348.

zavisna rečenica ne može biti direktna posljedica glagola glavne, a nije ni namjerna jer u namjernoj rečenici glagol nadređene rečenice mora izražavati svjesnu radnju radi postizanja cilja (str. 347), stoga takve rečenice valja na dubinskom nivou dopuniti ispuštenim međučlanom, otprilike: *È morto come conseguenza del fatto che ha fatto qualcosa per prendere una stella alpina*; c) u navedenom prethodnom radu upozorili smo na rečenice tipa *Dobro si učinio što si rezervirao mjesta (Hai fatto bene a prenotare i posti)*, koje se najbolje mogu definirati kao instrumentalne, pa se bitno razlikuju od analognih rečenica s glagolom u futuru ili kondicionalu (*farai bene a prenotare, faresti bene a prenotare* itd.), jer ove posljednje sadrže ostvarivu pretpostavku i mogu se uvrstiti u pogodbene (tako u Jernej—Vučetić—Damiani 1978, str. 332), dok to u instrumentalnom tipu više nije moguće (tu se konstatira neka činjenica i daje se o njoj sud); d) napokon, nijedan udžbenik ne tumači u čemu je specifičnost »koncentriranih« veznika *perché*₁ (namjerni veznik; = 'al solo scopo di/che') i *perché*₂ (pogodbeni veznik; 'alla sola condizione di/che') koji su »koncentrirani« na jedan cilj odnosno jedan uvjet, dakle pojačani, pa time i obilježeni nasuprot drugim namjernim odnosno pogodbenim veznicima; e) samo Jernej—Vučetić—Damiani 1978. uvodi rečenice koje motiviraju pitanje ili pretpostavku kao poseban tip, što je posve ispravno, jer su takve rečenice češće no što bismo možda mislili (i po tome se vidi da je taj udžbenik u pogledu klasifikacije rečenica najopširniji).

22.2 Unutar uzročnih rečenica svakako bi valjalo upozoriti na vrlo uočljivu i važnu razliku između veznika *perché*, koji ističe (topikalizira) uzrok (dok se posljedica pretpostavlja kao poznata), i *poiché* i *siccome*, koji naprotiv pretpostavljaju da je uzrok poznat, a topikaliziraju posljedicu.²¹ Na pitanje

Perché hai fatto tardi?

možemo odgovoriti:

Ho fatto tardi perché ho perso il treno delle sedici ili sl., a ne možemo naprotiv kazati:

**Poiché/Siccome ho perso il treno delle sedici, ho fatto tardi.*

Kako ističu autori Gruppo di Padova, *poiché* i *siccome* mogu uvoditi i performativne uzročne rečenice, kojima se motivira neko pitanje, dok *perché* nema te sposobnosti.²²

22.3. Nijedan udžbenik ne razlikuje u potrebnoj mjeri adverbzivne rečenice od supstitutivnih (A però B ≠ non A bensì B), o čemu smo već više puta pisali.²³ Na tome se stoga nećemo duže zadržavati.

22.4. Najvažniji zaključak, a ujedno i kritika, ne tiče se, međutim, klasifikacije ni iscrpnog popisa svih rečeničnih tipova, nego je u neku ruku nastavak onih misli što smo ih iznijeli u uvodu: vrlo rijetko, praktički nikada ne nala-

²¹ Usp. Gruppo di Padova 1979, str. 331—335.

²² Autori Gruppo di Padova dokazuju to ovim primjerima (str. 335): *Siccome domani è sciopero, lei fa gli esami ugualmente, professore? Lei fa ugualmente gli esami domani, professore, dato che è sciopero?* ali: **Lei fa ugualmente gli esami domani, professore, perché è sciopero?*

Valja istaknuti da se tu radi samo o motivaciji pitanja, jer inače *perché* može uvoditi i »obične« i performativne uzročne rečenice (usp. npr. dva značenja poznatoga primjera *Mario è uscito perché le finestre erano chiuse*: prvo značenje motivira Mariov izlazak, drugo moj zaključak da je on izašao).

²³ Tekavčić 1978; Tekavčić 1980.a, II, § 867; Tekavčić 1980.b, str. 4—5. i 11—12.

zimo u našim udžbenicima p r e g l e d različitih izražajnih mogućnosti za pojedine sadržaje, s upozorenjima o izboru, o mogućnosti jednostavnijih, lakših struktura, naročito o stilističkim, sociolingvističkim i pragmalingvističkim faktorima takvih izbora (a to se danas u Italiji sve više čini, o čemu v. Tekavčić 1981). Zvuči gotovo kao šala, ali nipošto nije šala, ako kažemo da jezik ne postoji, niti ga mi učimo, zato da bismo na njemu vježbali gramatiku i ponosili se kako smo ovladali i najtežim konstrukcijama, nego da je naprotiv prva svrha uspješna komunikacija, a gramatika nam to mora omogućiti, i to s v i m sredstvima koja postoje u dotičnom jezičnom sistemu. Kako smo istakli u već navedenom radu *Per un insegnamento moderno della grammatica*, sintaksa rečenice jedno je od najpogodnijih područja za takve vježbe. Da bismo to ilustrirali konkretnim primjerom, a kako opet ne bismo ponavljali što je ondje već rečeno, predlažemo nastavnicima jezika da u obliku vježbi sa svojim učenicima pokušaju utvrditi i analizirati na koliko se načina u današnjem talijanskom jeziku može izraziti ova situacija:

Cijene su bile više no što sam očekivao — ostao sam bez novaca — spasio me je prijatelj posudivši mi potrebnu svotu.

Uz to bi trebalo istaći i obrazložiti stilske, sintaktičke, pragmatičke i eventualne druge razlike pojedinih mogućnosti.

Vjerujemo da će takve vježbe razbiti monotoniju tradicionalne jezične nastave i da će ujedno biti višestruko korisne: *dulce cum utili*.

LITERATURA

Altieri Biagi — Heilmann 1978:

M. L. Altieri Biagi — L. Heilmann, *La lingua italiana, segni / funzioni / strutture*, Milano.

Cernecca 1962:

D. Cernecca, *Talijanski za odrasle*, Zagreb, 4. izdanje.

Deanović — Jernej 1980:

M. Deanović — J. Jernej, *Talijansko - hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb, 5. izdanje.

De Mauro 1980:

T. De Mauro, *Guida all'uso delle parole*, Rim.

Drinković — Mladineo — Dermitt 1963 — 1972.

K. Drinković — K. Mladineo — E. Dermitt, *Parliamo italiano conosciamo l'Italia*, Zagreb, I 1968, II 1972.

Engel 1977:

U. Engel, *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*, Berlin.

Gortan — Gorski — Pauš 1979:

V. Gortan — O. Gorski — P. Pauš, *Latinska gramatika*, Zagreb, 5. izdanje.

Gruppo di Padova 1979:

Gruppo di Padova, *Aspetti dell'espressione della causalità in italiano*, u: SLI 13/II, *La grammatica, aspetti teorici e didattici*, Rim, str. 325—365.

Jernej 1976:

J. Jernej, *Konverziona talijanska gramatika*, I i II dio, Zagreb.

Jernej — Vučetić — Damiani 1978:

J. Jernej — Z. Vučetić — I. Damiani, *Talijanski jezik*, Udžbenik za niži, srednji i viši stupanj — Dopuna talijanskim gramatikama, Zagreb.

Liefrink 1973:

F. Liefrink, *Semantico-Syntax*, London.

McIntosh 1972:

A. McIntosh, *Language and Style*, u: J. B. Pride — J. Holmes, *Sociolinguistics*, Harmondsworth, str. 241—251.

- Regula — Jernej 1975:
M. Regula — J. Jernej, *Grammatica italiana descrittiva su basi storiche e psicologiche*, Bern, 2. izdanje.
- Rossi Hace — Zaina 1975:
F. Rossi Hace — E. Zaina, *L'italiano per Lei*, I—II, Zagreb.
- Skok 1940:
P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike I—III*, Zagreb.
- Stati 1972:
S. Stati, *Teoria e metodo nella sintassi*, Bologna.
- Stipčević — Franchi 1976:
N. Stipčević — E. Franchi, *Osnovi italijanskog jezika*, Beograd, 3. izdanje.
- Skerlj 1976:
S. Škerlj, *Italijanski u 100 lekcija*, Beograd, 6. izdanje.
- Tekavčić 1978:
P. Tekavčić, *Sintassi e semantica nella coordinazione avversativa e sostitutiva*, »Linguistica« 18, str. 237—258.
- Tekavčić 1980a:
P. Tekavčić, *Grammatica storica dell'italiano I—III*, Bologna.
- Tekavčić 1980b:
P. Tekavčić, *O nekim »posebnim« tipovima rečenica, prilog problemu klasifikacije*, »Strani jezici« 1/1980, str. 2—13.
- Tekavčić 1980c:
P. Tekavčić, *Tvorba riječi u našim suvremenim udžbenicima talijanskog jezika*, »Strani jezici« 4/1980, str. 290—302.
- Tekavčić 1981:
P. Tekavčić, *Rad na jezičnom odgoju i kulturi govora u današnjoj Italiji*, »Strani jezici« 3/1981, str. 167—180.
- Tekavčić 1982:
P. Tekavčić, *O priložima i »priložima«*, »Strani jezici« 1—2/1982, str. 3—12.
- Tekavčić, *Per un insegnamento*:
P. Tekavčić, *Per un insegnamento moderno della grammatica*, izaći će u 4. broju Zbornika Pedagoškoga fakulteta u Rijeci.
- Tesnière 1959:
L. Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris.
- Yuen Ren Chao 1970:
Yuen Ren Chao, *Language and Symbolic Systems*, Cambridge (U. K.).